

együtthatásának tudja be a hajó tragédiáját. Az okok közül az esetleges műszaki hibákra próbálnánk választ keresni, melynek során például a turbina és a vízhatlan válaszfal anyagából vennénk mintát. Ezeket később laboratóriumi vizsgálat alá vetnénk.

Emellett a hajótérben komoly, muzeális értékű tárgyakat sejtünk (pl. a tiszti társalgók berendezése, díszítése!), melyeket magyar múzeumoknak adhatnánk.

Az elképzelések megvalósítása azonban a horvát hatóságok engedélyétől függ, amely megszerzéséért magas szintű tárgyalások folynak a két ország illetékesei között.

Ide kapcsolódik a *Szent István* végső sorsát illető terv, hogy nyilváníttassék a hajó katonai temetővé, tekintettel arra, hogy jelenleg is 75 – jórészt délszláv – tengerész porhüvelyét rejtj magában a „fémkoporsó”. (A

katasztrófa további áldozatait szárazföldön temették el.)

B. M.: – *Tervezték-e más elsüllyedt hajó felkutatását célzó expedíciót?*

Cz. L.: Ha még jelentősebb anyagi keret állna rendelkezésünkre, gondolhatnánk más hajók roncsainak kutatására is, például a montenegrói Sutomore előtt elsüllyedt, híres *Zenta* cirkálóra. Én azonban nagyon örülnék, ha a következő *Szent István* expedícióra összegyűlne a szükséges pénz, és valóra válna gyermekkori álmom, megismerni a legnagyobb magyar csatahajót holtában bár, de a valóságban.

B. M.: – *A szegedi történészhallgatók nevében sok sikert kívánok a jövőbeni tervekhez, és izgatottan várjuk a Szent István utóéletének híreit.*

A visszaemlékezést írta és a beszélgetést készítette:
Bogdány Gyula

Gallina Zsolt

Gepidák a Kárpát-medencében

A Kárpát-medence IV–VI. századi történetét helyenként sűrű homály fedi. A létező – gyér – írott források sokszor ellentmondani látszanak a régészet eredményeinek... E vészterhes, harcos korszakban telepedett meg, élt és harcolt az Alföld déli és keleti felén illetve Erdély egyes részein a kevéssé ismert, sok találgatásra okot adó gepidák népe...

E keleti germán, a gótokkal közeli dialektust beszélő nép őstörténete az idő homályába vész... Eredetükről csak kései, velük ellenséges érzelmű, langobard (Paulus Diaconus), gót (Iordanes) és késő római (id. Plinius, Strabon, Ptolemaios, Tacitus) krónikákból tudhatunk, melyek erősen torzítanak. A kései gót eredetmonda – mint velük rokon népet, hiszen az V. századi források alapján nyelvi egységet alkottak – Gothiscandza (Skandinávia!) szigetről származtatja őket, ahonnan Berig király vezeti népét a Visztula forrásvidékéhez. (Ami talán skandináviai eredetüket biztosítaná, de a késő vaskori skandináv-balti régészeti kapcsolatokon kívül, erre nincs bizonyíték. R. Hachmann 1970.) Így kaphatták – a gót etimológiájú – „gepanta” (lusta) csúfnevet.

Elnevezésük – természetesen – öndicsérő, ami „bőkezűt, ajándékozót” jelent (angolszász *gifdan*, német *geben*, Bóna 1974., Bóna 1993.) I-III. századi régészeti emlékanyaguk (B. Tóth A. 1993.) a Visztula menti Wielbark-kultúrában ill. a Délkelet-Baltikumban (*Die Germanen* 384.) kereshető.

Természetesen a népmozgalmak, Rómával vívott harcok, vándorlások ill. hadivállalkozások nagy kihívásokat jelentettek a kor germán népeinek. A II. századtól, a barbár etnikai tudat kialakulásával, új strukturák – népalakulatok jöttek létre a törzsek helyén, melynek politikai integrációját a „király” személye jelentette, természetesen nem homogén népképződésre kell gondolnunk, hiszen a néptörödékek sok fázisban csatlakozhattak a nevet adó, eredethagyománnyal bíró genetikai maghoz. (Szűcs J. 1992.)

Így érkezhettek el a gepidák Fastida királyuk vezetésével 269-ben a Kárpát-medence északkeleti szegletébe (mely az első biztos írott forrás róluk!), amikor a tervingi (vízi)gótokkal támadást intéztek Dacia ellen, amelyet a gótok el is foglaltak a gepidák orra előtt! (Mócsy A. 1974.), további térfoglalásukat a gót-taifal (vandál) szövetség húzza keresztbe (291) az „Auha” folyó menti csatában – Dacia északnyugati peremére ill. a Felső-Tisza folyása mentére kényszerítve őket!

A Visztulától – több hullámban (?) – történő vándorútjukat sűrű „északi” köd fedi. Kapcsolatban állhattak a Przeworsk (rugi, vandál), Oksywie (venét) ill. pontusi, csernyahovi kultúrával (gót) (*Die Germanen*). Arculatuk – főleg az utóbbival – felettebb hasonlatos, de csontvázas-fegyvermellékletes temetkezési szokásaik eltérnek a „vandál” hamvasztásos és a gót fegyvernélküli rítustól!

Fastida király gepidáinak emlékanyaga a környező, vegyes etnikumú (viktoval-vandál, szarmata, erdélyi vizigót) területektől nehezen elválasztható! E hagyatékat a fegyverzet (vasdudoros pajzs, kétélű kard, lándzsa), nők viselete (félkörös és púpos-hátú csontfésűk, fibulák, gyöngyök stb.) és az észak-déli, dél-északi tájolás jellemzi (B. Tóth 1993. 58).

Biztosnak látszik, hogy a gepida településterület a IV.század elején a Felső-Tisza vidéken, a Szamos alsó folyásánál terült el.

A IV. század közepétől germán hatásról (Bóna 1986. 69–70. szerint gepida támadásról) árulkodnak egyes Felső-Tisza vidéki temetők, amelyek közvetlenül a Csörsz-árok mentén helyezkednek el (melyet éppen a gepidák ellen emelhettek a III. század végén vagy a IV. század elején, Istvánovits 1984. 85–42., Mócsy A. 1972. 95–96., Garam-Soproni-Patay 1983.) – Tiszadob, Tiszakarád, Tiszalök, Tiszavalk, Ártánd. A további roxolán betelepülés miatt megerősödő szarmaták még képesek voltak útját állni a gepidák terjeszkedésének, amit garantált a megvont sánchatár (Mócsy A. 1974.).

A keleti germán (marosszentanna–csernyahovi kultúra) kulturális hatást azonban a fokozódó politikai nyomásban kereshetjük! Hiszen germán népek szorítják körbe a szarmatákat: északnyugaton a viktovalok, északkeleten a gepidák, Erdélyben a gótok, délen a taifalok (Mócsy A. 1974.). Istvánovits Eszter Erdélyből (Szilágysomlyó) kiindul – ellentétes irányú – mozgást feltételez, így csak a IV. század végén érnék el a Felső-Tisza vidéket, amely a szarmaták és vandálok elvonulása miatt lakatlanná vált (Istvánovits 1986.)

A szarmata-sánc mentén a gepidák igyekeztek országukat dél felé kiterjeszteni (fontosságukat a IV-V. századi aranypénzletek sora jelzi!). E befolyás mértékéről, időbeliségéről (IV.század közepe - V. század eleje), kiterjedéséről (Körös ill. Maros folyóig), mikéntjéről (hatás, betelepülés, foglalás) parázs viták folynak (Bóna 1986, 1987, 1993, Istvánovits 1984–85, 1986, 1992, Vörös 1988–1. stb.). Bár a gepidák állhattak Visumar vandál király

Maroshoz vonulásának (330 körül), gótok hátbatámadásának (332 körül) és a 350-es évek nagy római–szarmata háborúinak hátterében (Bóna I. 1987. Erdély...!)

A római császárok (hisz szövetségben álltak velük a vizigótokkal szemben) e támadások jutalmazására emlékérmeket adományoztak, melyet a hun hódításig gyűjtöttek és őriztek (I. Szilágysomlyói kincs – Bóna I. 1987. Erdély...)

A IV. század második felében a gepidák fokozatosan terjesztik ki hatalmukat dél-nyugati irányban (350–370 körül – Bóna I. 1987. Erdély...), áttörnek a szarmata sáncot (ill. tömegével lépik át...) és a Körösökig (Bóna I. 1993. 53.) vagy a Marosig (Bóna I. 1987. 132–133.) nyomulnak. A fegyveres temetkezések germanizálódást mutatnak, de a korábbi kultúra (és a csernyahovi csontfésűk, fibulák, kerámia stb.) törés nélkül folytatódik.

A Tiszántúl germán érdekeltségű területté válik – szarmata alaplakossággal (Tápé–Malajdok–Csongrád csoport) – a szétesett területen szarmata kliens-királyságok jönnek létre. (Vörös G. 1988–1.) E germán befolyás néhány harcos megtelepedését is jelentheti (akik „germán divatú” szarmaták is lehetnek!) a csomópontoknál (Csongrád, Tápé stb.). Az „invázió” a Körös-Maros vidéket érintette – főleg a folyók mentén (Tápé–Malajdok–Csongrád csoport).

A Tiszántúl teljes megszállása a hadrianapolisi csata után (378 – hunok elől menekülő osztrogótok győzelme a rómaiak felett) következhetett be (Bóna I. 1987. Erdély...), bár az „új” leletanyag nem különül el a „régitől”.

A kiterjesztett ország feletti uralom azonban nem tartott sokáig, hiszen az V. század elején (405–425 körül, Kiss A. 1989–90, Bóna 1987. Erdély..., 1987. Magyarország..., 1993.) Thorismud osztrogót király hódoltatta a gepidákat a hunok megbízásából. (A csata hevességét mutatja, hogy Thorismud is elesett...)

A szilágysomlyói kincsek (aranylánc, aranycsészék, császári onyxfibula – ezeket aranymedaillonok keltezik), amelyet tulajdonosaik: a gepida fejedelmi család és a törzsszövetségi tanács rejthetett el – a vele egykorú kincshorizonttal (gelénesi kincs – Felső-Tisza vidék „ura”, Ormod, Bóna I. 1986.) –, ami a régi fejedelmi dinasztia és a korábbi törzsfői arisztokrácia kiirtására utalnak (Bóna I. 1987. Erdély...).

A gepidákat azonban a Sebes-Köröstől északra, zárt kötelékben hagyták meg – alávetett, szövetségesi szerepben kezelve.

Új királyuk, Ardarich („Földek királya”) már nem egy laza (esetenként „frigyre” lépő) törzsszövetség vezetője ill. tözsfői tanács „elnöke” (amelyet a szilágysomlyói kincs tükröz, ami a tíztagú – három törzs három tagja ill. a vezető király – törzsszövetségi tanács tulajdona lehetett, ahol a királyt a császári onyxfibula és a népet jelképező arany nyaklánc regáliái jelzik), hanem korlátlan úr, akit Attila ültetett „trónjára” (Bóna I. 1974., Kiss A. 1989–90, Bóna I. 1987. Erdély...) és dinasztiája majd egy évszázadig uralkodott!

A gepidákról a 440-es évekig hallgatnak az írott források: később Ardarich vezetésével tűnnek fel, aki tehetsége révén – egyetlen vazallusként – a hun fejedelmi tanács tagja lehetett és részt vett Attila hadjárataiban (447, 451, 452) „megszámlálhatatlan” seregével, mely a hunok legerősebb gyalogharcos seregrészének számított.

A Körösöktől északra levő „Gepidia” páratlan leletsorozata (már a hunok előtt is) felfelé ívelésüket bizonyítja. Oroson (ékköves kardgomb, tőr kard stb.), Érmihályfalván hun divatú gepida nagyúr, míg a Felső-Tiszánál (Tiszalök, Barabás, Balsá, Timár, Zalkod, Gáva – fibulája 30 cm-es!) a nagyasszonyok emlékeinek sora került elő (nagy méretű aranyozott ezüst fibulák, ékvéséses csatok, poliéderez fülbevalók, gyöngyfüzérék, Bóna I. 1986.). Az új arisztokrácia képviselőit udvarházak környékén, titokban, magányosan temették el (főleg nők, mivel a

férfiak közül sokan pusztulhattak el Európa-szerte, *Bóna I. 1987. Erdély...*). Attila halála után a hűséges Ardarich koalíciót, az ún. „gepida ligát” (rugi, szkír, szvéb – germán népek és szarmaták) hoz létre és 455-ben a Nedao folyó menti csatában (nevének azonosítása nem lehetséges) legyőzi az Attila-fiak (hun, osztrogót, alán) seregét, ahol Ellák (Attila örököse) is elesik.

A győzelem a Kárpát-medence keleti felének uraivá tette a gepidákat (a hunok szállásterületei Dacia határáig, ill. katonai megszállás az Al-Dunáig és az Oltig, *Iordanes: Gethica: Dacia mint gepidák országa. Bóna I. 1978.*), akik a Kelet-Római Birodalomtól erős férfiaként baráti egyezményt, békét, ajándékot „kértek” (*Iordanes 264.*), amelyet 100 font aranyban meg is pecsételtettek – de hol van ez a hunok 2100 font (kb. 33 kg~7000 solidus) tributumához képest – a gepida szövetség csak ennyit ért?!... (*Bóna I. 1991. 58.*)

A súlyos vérvesztések megakadályozták a további hódításokat, így 469-ben a Bolia (Ipoly? *Bóna I. 1993. 41–42.*) folyó menti csatában a Pannoniát birtokló osztrogótok szétverik a „gepida ligát” (Hunimund szvébjeit, Beuca és Babai szarmatáit, Edica és Hunwulf szkírjeit és a rugiakat), majd 469–70 telén sorba tönkreteszi a szövetségeseiket (szkírek – a Duna–Tisza közöttől északra –, szvébek – Észak-Pannonia és a Dunától északra éltek, *Bóna 1974, 1987, 1993.*)

A győztes osztrogótok rabló-katonai életmódja feléli a pannoniak javakat – alig 15-20 év alatt (melyet „foedusként” kaptak!), és 471–73 táján a Kelet-Római Birodalomba vonultak. Nyomukban a gepidák megszállják Pannonia Secundát (Szerémség, Szlavónia) Mursáig (Eszék), és elfoglalják Sirmiumot (Szávaszentdemeter) is. (*Bóna 1974., 1992.*)

Így három hatalmi központjuk alakult ki: Ardarich leszármazottai Daciában (Erdély) székeltek („Kis Gepidia”, sírjaik Apahida [Szamos] területén kerültek elő; talán Ardarich sírja (Apahida II.) az, amelyből a nagy aranygazdagság mellett, fejedelmi insignáliák, regáliák, gazdag lószerszámzat, fegyverzet és viseleti tárgyak kerültek elő (*Germania 1972., Kiss A. 1989–90.*). A másik sírban Audomharjis–Omharis („sereg üdve”) király lehetett, amelyet a monogrammos pecsétgyűrű, arany hagymafejes fibula, karperec (mind regáliák) jeleznek (*Finály H. 1889., Kiss A. 1989–90.*). Létezett egy Maros–Körös (Marisia–Crisia–Gilpil–Miliare, *Iordanes*) közötti udvaruk is, amely a települési tömböt, „Nagy Gepidiát” képezte (határait a szarmata sánc jelezte). E települési terület (Tisza jobb parti hídfőállásokkal) a VI. század közepén Gepidia központja volt (*Iordanes*) Szentes–Hódmezővásárhely környékén (Szentes–Berekhát, -Kökényzug, -Nagyhegy, Hódmezővásárhely-Kishomok stb.).

A frissen hódított Pannonia Secunda felett Trafstila uralkodott Sirmiumban. (A központok közötti laza kapcsolatot a régészeti lelőhelyek hiánya jelzi, *Bóna I. 1974.*)

488-ban Nagy Theoderik osztrogótjai (Moesiaból Itáliába vonulva) az Ulca-mocsaraknál (Eszéktől délre) újfent megverik a gepidákat – Trafstila is holtan marad a csatatéren... A gótok elvonulása után Thrasarich foglalja el a sirmiumi trónt, amelyet 504-ben az osztrogótok visszavesznek („Pannonia.Sirmiensis”). Thrasarich a Tisza-menti Gunderith-hez menekül, az ott maradt gepidákat pedig a Rhône folyóhoz (523) telepítik (*Bóna I. 1974., 1987. Erdély..., 1987. Magyarország..., 1992.*)

535–536-ban (a bizánci–gót háborúk miatt) a gepidák visszaszerzik Sirmiumot és környékét (Bassiana). Ez végzetes hibának bizonyult, hiszen e területre jogot formált Bizáncból ellenség lett, akik megvonták az évi segítyt és szövetséget kötöttek Wachóval, a langobardok királyával (akik az Elba-vidékről származva már Észak-Pannoniában éltek, de a gepidákkal is házassági kapcsolatokat építettek ki).

539-ben – frank szövetséggel – fordul a gepidák hadiszerencséje, hiszen megverik az illyricumi római haderőt, megszállják Singidunumot (Belgrád), Moesia Primát, Dacia Ripensist (Észak-Szerbia), az Olt folyóig. Emiatt I. Iustinianus császár Audoin langobard királlyal (ő már az új langobard dinasztia tagja, akit nem kötnek a régi kapcsolatok...) lép fegyveres „frigyre” (546–547). A kétévenként történő háborúzás (547, 549, 541). sorozatos gepida vereségeket és fegyverszüneteket eredményez. (Bár 549-ben egy teljes holdfogyatkozás miatt a seregek – ahol herulok is előfordultak mindkét oldalon, „vallási” alapon megosztva.... – faképnél hagyták vezéreiket...)

E csaták az Asfelden (Sirmiumtól nyugatra) zajlottak le, amely a germán mitológiából ismert (As-ok a harcosokat segítő istenek): „csatamezőt” jelentett.

548-ban dinasztiaváltozás következett be (Elemund–Thurisind) – összhangban a langobardokkal – amelyek a trónkövetelők kölcsönös meggyilkolásához vezettek.

Az 551. évi gepida vereség után elvesztették Pannonia Secundát, de helyreállt a szövetség Bizánccal.

E vereségek hátterében a lelassult, inaktívabb politikájú, már paraszti társadalmú, de nagyobb létszámú gepidák és a militáns, de kis létszámú langobardok különbözősége állt (Bóna 1974.). Rövid békeidőszakban Kunimund („nemzetség védelmezője”), Sirmiumba helyezi székhelyét (560), ahol pénzt veret, híres udvart tart és ideköltözik a gepida ariánusok püspöke is. Az arianizmussal az 5. században ismerkedhettek meg, de gyér nyomai (mezőbándi, szentes-nagyhegyi ereklyetartók, keresztes Omharus-gyűrűk Apahidán, kereszt alakú áttört csatok stb.) alapján valószínűsíthetjük, hogy csak az uralkodó réteg vallásává vált, főleg Pannonia Secundában (Sirmium, Cormandin – amely a gepidákhoz csatlakozott arianus herulokhoz köthető) – hisz közelebb állt hozzájuk (Krisztus és a szentlélek istenségét tagadva ill. hierarchikus rendbe szedve, amelyet a germán panteon istenvilágából is levezethetnek), mint a katolicizmus. De jelezte ez különállásukat pogány alattvalóiktól, ill. a niceai Bizánctól. A pogányságra utalhatnak az ún. „Donar-buzogányok” (Thor-amulettok – pl.: Kiszombor, Bökény, Mindszent, Csongrád), ősi hiedelmekben gyökerezik az állatszimbólumoknak az állatstílusban (l. germán állatstílus) való általános használata. A pogányság szertartásai a szent fák és ligetek tiszteletében, a szertartásos húsevésben (vízigót adatok) jelentkezhetnek (pogány sámán Szolnokon – feje körül nyílhegyek). Ezen adatok alapján a gepida tömegek politikai bukásukig – ill. azután is – megmaradtak ősgermán „pogány” vallás hitében.

A békét Alboin törli meg, aki Sirmiumra támad (565 – kihasználva, hogy Kunimund a szlávokat hódoltatta az Oltnál). Kunimund – Sirmium fejjében – II. Iustinussal köt szövetséget és legyőzi a langobardokat (566). 567-ben a langobardok az avarokkal – kényszer szülte – szövetségre léptek (gepidák országa és a langobard állatállomány tizede fejjében).

A megosztott gepidák mindkét harctéren vereséget szenvedtek. A fő csapások a Délvidéken történhettek: Alboin a Tisza-menti gepidákat a Tisza mentén (vagy a Szerémségben) győzi le és megöli Kunimundot (koponyájából ivócsészét, scalcot készített), lányát Rosamundát pedig feleségül „veszi”. Az avarok a Havasalföldön és a Maroson bevonulva a bánsági-szerémi Duna-szakaszon győztek (Bóna I. 1974., Bóna I. 1987. Erdély..., 1987. Magyarország..., 1993.)

A gyászos hírre Usdibad dux megadja magát a Rómaiaknak, akik – régi-új urakként – visszaverik Baján ostromát! Reptila trónörökös és Thasarich püspök – a gepida királyi kincsekkel – Bizáncba menekülnek.

Így ért véget a majd másfélszázados gepida uralom a Kárpát-medence keleti felében!

A nép azonban nem pusztult el! A langobardokkal Itáliába vonult gepidák falvai fennmaradtak (Zebedo), más részük Alboin és felesége, Rosamunda testőrei lettek!

Az avar uralom alatt élő Gepidia lakossága is fenn, ill. helyben maradt. Az avarok valószínűleg áttelítéseket is végeztek. Így kerülhettek – vagy menekülés útján – a Dunántúl keleti sávjába gepidák (Kölked, Budakalász).

Nagyobb zárt közösségek maradtak fenn Erdélyben. A V. század közepétől a VII. század második feléig – a Maros és a Küküllők mentén – zárt enklávéjú keleti germán népesség élt (lépést tartva a Meroving világ változásaival! (Bóna I. 1978. 27.). E temetők (Mezőbánd, Marosvásárhely, Marosnagylak, Marosveresmart, Baráthely) a korábbi kerámiával (bepecsételt, besimított díszítésű szürke edények) és fegyverzettel (spatha, sax, cramasax – különböző hosszúságú kétélű török és kardok –, lándzsa, pajzs, sisak) élnek tovább. Az övgarnitúrák (poncolt, vésett, vas) és a II. germán állatstílus (fogazásos), bizánci, szláv hatásokat jeleznek, mely helyi műhelyre, kereskedelemre, de telepítésekre is utalhat. A VII. század közepétől egyre több az avarok jelenlétére utaló elem (ló-, lovas temetkezések), ill. fokozódik az asszimilálódás (Kovács I. 1913., Csallány D. 1961., Bóna I. 1978., Cseh J. 1993. 77–78.).

Az Alsó-Tisza mentén – bár régészeti jelenlétük nem fogható meg! – is éltek zárt gepida közösségek a VII. században is. Priskos hadjárata 599–600-ban három gepida falvat dúlt fel, ahol 30 000 embert öltek meg és többezret fogságba hajtottak. Az adatok nyilvánvalóan túloznak, de nagyobb (akár ezres) létszámú közösségekre utalnak (*Theophillaktosz Szimokattész, Theophanes in: Szádeczky Kardoss S. 1994.*). 586-87-ben Bookolabras fősamán menekülését hét gepida alattvaló segítette (Szádeczky-Kardoss S. 1994.). Fegyveres erőként is alkalmazták őket (például Bizánc 626-os ostromakor) vagyis teljes lefegyverezésük nem történt meg!

A gepidák egy része szlávokkal is keveredhetett (Muntenia, Al-Duna, Alsó-Tiszavidék – *Theophillaktosz Szimokattész, Paulus Diaconus*), amire Priskos hadjárata is utalhat, hiszen a Tiszán túl egy helyen avar, gepida és szláv foglyokat ejtettek!

Vagyis léteztek az Alsó-Tisza mentén is – avar kaganátus alatt – gepida közösségek, de alávetett etnikumként: asszimilálódva és elszegényedve (a Dunántúl keleti felén gazdag közösségek maradtak életben!) – tehát régészetiileg megfoghatatlanul –, bár vannak avarok által folytatott temetők (Hódmezővásárhely-Kishomok, Solt-Palé, Szőreg) is.

A IX. századi szórványos bizánci (*Theophillaktosz Szimokattész, Theophanes*) és karoling (*Conversio Bavariorum et Carantanorum*) források még megemlékeznek róluk a Szerémségben, de utána örökre eltűnnek, vagy maradványaik feloldódnak a honfoglaló magyarságban és a szlávokban...

Bibliográfia

Bóna I. 1974. = Bóna István: A középkor hajnala. Gepidák és langobardok a Kárpát medencében. Hereditas, Bp., Corvina, 1974.

Bóna I. 1978. = Bóna István: Erdélyi gepidák – Tisza menti gepidák. MTA II. oszt. Közleményei 27. 1978.

Bóna I. 1986. = Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Bp., 1986.

Bóna I. 1987. = Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-286) Erdély története I. Bp., 1987.

Bóna I. 1987. = A népvándorlaskor és a korai középkor története Magyarországon. Magyarország története I. Bp. 1987.

- Bóna I.-Cseh J.-Nagy M.-Tomka P.-B. Tóth Á. 1993.* = Bóna István – Cseh János – Nagy Margit – Tomka Péter – B. Tóth Ágnes: Hunok – Gepidák – Langobardok. Szeged, 1993.
- Csallány Dezső: Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken.* Bp., Akadémiai K., 1991.
- Csallány D. 1961.* = Csallány Dezső: Die Gepiden im Mitteldonaubecken, Bp., 1961.
- Dacia 1977.* évfolyama
- Finály Henrik: Az apahidai lelet.* AÉ, 1889.
- Garam-Soproni-Patay 1983.* = Garam Éva – Soproni Sándor – Patay Pál: Sarmatisches Wall-system im Karpatenbecken. Régészeti Füzetek II. 23., 1983.
- Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa.* Berlin, 1978.
- R. Hachmann 1970.* = Rolf Hachmann: Skandinavien... 1970.
- K. Horedt 1977.* = K. Horedt: Die befestigte Ansiedlung von Moresti und ihre frühgeschichtliche Bedeutung. Dacia, 1977.
- Iordanes: A gótok eredete és tettei.* in: Középkori krónikások. Szerk.: Gombos F. Albin. Ford.: Bokor János. Brassó, 1904.
- Istvánovits E. 1984-85.* = Istvánovits Eszter: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4-5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapjai. MFMÉ. 1984-85. (1991.)
- Istvánovits E. 1986.* = Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés. Bp., 1986.
- Kiss A. 1989-90.* = Kiss Attila: Fejedelmi sírok... Agria XXV-XXVI. 1989-90.
- Kovács I. 1913.* = A mezőbándi ásatások, Dolgozatok, 1913.
- Mócsy A. 1972.* = Mócsy András: Pannonia története a korai császárkorban. Bp., Apollo Könyvtár, 1972.
- Mócsy A. 1974.* = Mócsy András: Pannonia története a késői császárkorban. Bp., Apollo Könyvtár, 1974.
- Nagy M. 1983.* = Nagy Margit: A gepidák kora. in: Szeged története I. Szerk.: Kristó Gyula. 1983.
- Nagy M. 1984.* = Nagy Margit: Az i. e. I. – i. sz. VI. század. in: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig I. Szerk.: Nagy István. Hódmezővásárhely, 1984.
- Szűcs J. 1992* = Szűcs Jenő: A magyar nemzettudat kialakulása. Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged, 1992.
- Vörös G. = Vörös Gabriella: Fegyveres erők az Alföldön a IV. század második fele és az V. század közepe között.* MFMÉ 1988.